

Голові спеціалізованої вченої ради ДФ 20.051.199
Карпатського національного
університету імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
доктору історичних наук, професору,
завідувачу кафедри історії України
і методики викладання історії
РАЙКІВСЬКОМУ Ігорю Ярославовичу

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора історичних наук, професора,
завідувача кафедри політичних наук та історії
Київського національного університету будівництва і архітектури
на дисертаційне дослідження

Ципуги Андрія Володимировича

«Громадська і мистецька діяльність Опанаса Заливахи (1925–2007)»,

подане на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 – Гуманітарні науки
за спеціальністю 032 – Історія та археологія

Актуальність теми дослідження.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглибленого осмислення процесів національно-культурного відродження, визвольної боротьби у другій половині ХХ ст., зокрема ролі активних представників інтелігенції у формуванні української ідентичності під час існування тоталітарної системи. Сучасний стан розвитку українського суспільства, позначений посиленою увагою до проблем історичної пам'яті, національної самосвідомості та культурної спадкоємності, актуалізує вивчення діяльності тих особистостей, які зробили вагомий внесок у ці процеси.

Опанас Заливаха належить до покоління шістдесятників, які за умов певної лібералізації суспільного життя 1960-х рр. виступили ініціаторами оновлення національного культурного простору. Його громадська активність формувалася в контексті руху, спрямованого на відстоювання права українського народу на збереження мови, культури, історичної традиції та національної свободи. Участь О. Заливахи в діяльності середовища творчої молоді, поширенні інтелектуальних ідей та комунікації між представниками української інтелігенції засвідчує його значний внесок у процеси духовного оновлення українського суспільства.

Особливого значення набуває дослідження ролі О. Заливахи у національно-визвольному русі 1960–1980-х рр., який, попри переслідування з боку російсько-комуністичного окупаційного режиму, продовжував функціонувати як форма суспільної самоорганізації та збереження національних цінностей. У цьому контексті важливою є не лише його участь у публічних ініціативах і громадських

акціях, але й підтримка інтелектуальних і культурних зв'язків, що сприяли консолідації української інтелігенції. Його діяльність засвідчує трансформацію форм громадської активності – від відкритих проявів у першій половині 1960-х рр. до більш обережних, але не менш змістовних форм у наступні десятиліття.

Окремого значення набуває аналіз громадської позиції О. Заливахи за обставин посиленого контролю з боку окупаційних органів влади у 1970–1980-х рр., коли навіть обмежені прояви активності вимагали значної внутрішньої стійкості та послідовності. Водночас у період суспільних змін кінця 1980-х рр. спостерігається нова хвиля активізації громадського життя, до якої О. Заливаха долучився, підтримуючи процес відродження національної свідомості та здобуття незалежної держави.

Актуальність теми посилюється необхідністю аналізу громадської діяльності О. Заливахи після відновлення незалежності України, коли його роль набула нових форм. У цей час він активно долучився до процесів національно-культурного відродження, підтримував суспільні ініціативи та зберігав тісні зв'язки з інтелектуальним середовищем, виступаючи як авторитетний представник української інтелігенції.

Таким чином, вивчення громадської діяльності Опанаса Заливахи дозволяє не лише поглибити знання про особливості розвитку національно-визвольного руху в другій половині ХХ ст., але й простежити її тяглість у період незалежності України. Його подальша активність засвідчує трансформацію форм громадської участі відповідно до нових історичних умов і спрямованість на утвердження української ідентичності та культурних цінностей.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій.

Наукові положення та висновки дисертаційного дослідження є належним чином обґрунтованими і ґрунтуються на репрезентативній джерельній базі, а також сучасних методологічних підходах. Аргументація, використана автором, відзначається переконливістю, логічною послідовністю та належним рівнем наукової рефлексії.

Здобувачем використано масив джерел, зокрема матеріали Галузевого державного архіву Служби безпеки України (включаючи кримінальні справи щодо О. Заливахи), документи Електронного архіву українського визвольного руху, фондів ЦДАМЛМ України, архіву видавництва «Смолоскип», матеріали самвидаву, діаспорної періодики, спогади, листування та мистецькі джерела. Важливою перевагою роботи є критичний підхід до аналізу документів російсько-комуністичного режиму, що дало змогу врахувати їх ідеологічну заангажованість і водночас використати їхній фактологічний потенціал.

Методологічна основа дослідження є комплексною та ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, системності та всебічності. Автор застосовує широкий спектр загальнонаукових і спеціально-історичних методів (проблемно-хронологічний, порівняльний, системний, генетичний, ретроспективний), що забезпечило багатовимірний аналіз досліджуваної проблеми. Позитивно слід відзначити міждисциплінарний характер роботи, яка поєднує підходи історії, біографістики та мистецтвознавства.

Досить переконливо в роботі розкрито процес формування особистості Опанаса Заливахи в умовах тоталітарного режиму. Автор аргументовано

розкриває вплив ключових історичних чинників – Голодомору 1932–1933 рр., асиміляційного тиску під час перебування на Далекому Сході та українського культурного середовища Західної України – на формування його національної ідентичності. Важливим здобутком дослідження є показ трансформації світогляду митця – від адаптації до радянської дійсності до формування чіткої україноцентричної позиції під впливом середовища шістдесятників та інтелектуальної атмосфери Києва.

Значної уваги заслуговує аналіз громадської діяльності О. Заливахи. Автор переконливо демонструє його роль у середовищі шістдесятників як важливого осередку формування нової української інтелігенції, діяльність якої виходила за межі культурницьких практик і набувала виразного суспільного змісту. У роботі чітко простежено основні напрями його активності: участь у інтелектуальному середовищі, поширення самвидаву, критика національної політики радянської влади, а також розвиток нонконформістського мистецтва як форми ідейного протистояння системі.

Особливо ґрунтовно проаналізовано судову справу проти Опанаса Заливахи 1965–1966 рр., яку інтерпретовано як складову загальної репресивної політики російсько-комуністичного режиму. Автор переконливо висвітлює механізми функціонування каральної системи: застосування психологічного тиску під час допитів, використання свідчень оточення, фабрикацію доказів, закритий характер судового процесу.

Важливим є також аналіз періоду перебування О. Заливахи в мордовських виправно-трудовах колоніях. Автор доводить, що цей етап був не перервою, а важливим періодом внутрішньої еволюції особистості. Дослідження переконливо показує колонії як середовище консолідації інтелектуальних сил, обміну досвідом і формування нових моделей спротиву. Особливо цінним є наголос на збереженні культурної ідентичності та незламності переконань митця.

Переконливо розкрито і подальшу громадську активність О. Заливахи у 1970-х – на початку 1990-х рр. Автор демонструє еволюцію форм його діяльності – від відкритої активності до більш обережних, але системних форм підтримки інтелектуального середовища, а також нову активізацію в умовах перебудови. Окремо слід відзначити аналіз громадської діяльності митця після відновлення незалежності України.

Автор аргументовано простежує трансформацію його ролі — від представника нового покоління української інтелігенції початку 1960-х рр., що вірили в можливість реформування радянського ладу, до активного учасника руху опору, діяльність якого була спрямована на ліквідацію окупаційного режиму. У цьому контексті О. Заливаха постає як представник інтелектуальної еліти, що формувала ціннісні орієнтири українського суспільства.

Важливою складовою дослідження є ґрунтовний аналіз мистецької діяльності Опанаса Заливахи. Автор переконливо доводить, що його творчість формувалася в умовах ідеологічного тиску соціалістичного реалізму, однак митець свідомо виходив за межі офіційних канонів, створюючи власну художню систему. Обґрунтовано показано, що його мистецтво є не лише естетичним явищем, а й формою інтелектуального і світоглядного протистояння. Особливо цінним є висвітлення трансформації творчих практик в умовах обмежень, а також глибокий аналіз символіки, колористики й образної системи його творів.

Загалом структура дисертації є логічною і послідовною, а сформульовані висновки – самостійними, аргументованими та належно обґрунтованими. Робота відзначається комплексністю підходу та розумінням взаємозв'язку між суспільно-політичними процесами та культурним розвитком.

Наукова новизна отриманих результатів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у всебічному та системному дослідженні громадської й мистецької діяльності Опанаса Заливахи як цілісного соціокультурного феномену в контексті розвитку українського національно-визвольного руху та культурних процесів другої половини XX – початку XXI ст. Робота вирізняється подоланням фрагментарності попередніх досліджень, у яких постать митця розглядалася переважно однобічно – або як художника, або як учасника суспільного життя.

У дисертації вперше здійснено комплексну реконструкцію життєвого шляху О. Заливахи з акцентом на взаємозв'язку формування його світогляду, громадської активності та творчої еволюції. Новизною відзначається інтерпретація його діяльності як складової ширших процесів національно-культурного відродження, зокрема в середовищі шістдесятників і національно зорієнтованої української інтелігенції 1960–1980-х рр.

Суттєвим науковим результатом є введення до наукового обігу масиву архівних матеріалів, насамперед документів Галузевого державного архіву Служби безпеки України, що дозволило уточнити біографічні дані, реконструювати обставини переслідування митця та поглибити розуміння механізмів функціонування карально-репресивної системи.

Уперше системно проаналізовано еволюцію громадської діяльності О. Заливахи – від участі в інтелектуальному середовищі та культурному русі 1960-х рр. до трансформації форм його активності в умовах політичного тиску 1970–1980-х рр. і подальшої її реалізації після відновлення незалежності України. При цьому обґрунтовано розкрито роль митця як носія національної ідеї та представника інтелектуальної еліти.

Новизна дослідження полягає також у переосмисленні мистецької спадщини О. Заливахи, яку розглянуто не лише як художнє явище, а як форму осмислення історичного досвіду українського народу та відображення національних і загальнолюдських цінностей.

Повнота викладу основних результатів дисертації у опублікованих працях.

Результати дисертаційного дослідження достатньо повно висвітлені у наукових публікаціях автора, зокрема у фахових виданнях України та матеріалах наукових конференцій. Усі вони відображають проблематику, якій присвячене дослідження.

Практичне значення отриманих результатів.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх застосування в науковій, освітній та культурно-просвітницькій діяльності. Матеріали дисертації можуть бути використані при підготовці узагальнюючих і спеціальних праць з історії України другої половини XX – початку XXI ст., зокрема з проблем національно-визвольного руху та історії української інтелігенції. Вони становлять цінність для розроблення університетських курсів і спецкурсів з новітньої історії України, історії культури та мистецтва.

Окремі положення і висновки роботи можуть бути використані у музейній справі, підготовці виставкових проєктів, популяризації творчої спадщини О. Заливахи та збереженні культурної пам'яті. Результати дослідження сприяють глибшому розумінню ролі особистості в історичному процесі та можуть бути залучені до формування сучасної гуманітарної політики й патріотичного виховання.

Відсутність порушення академічної доброчесності.

Під час ознайомлення з дисертаційною роботою Ципуги Андрія Володимировича явних ознак порушення академічної доброчесності не виявлено. Текст дисертації справляє враження самостійного наукового дослідження, виконаного з використанням належного наукового апарату, коректного цитування та посилань на джерела.

Разом із тим оцінка дотримання академічної доброчесності здійснювалася на основі ознайомлення зі змістом поданих матеріалів і не передбачала спеціального технічного (програмного) аналізу на предмет текстових збігів чи інших можливих порушень.

Зауваження та дискусійні положення.

Поряд із позитивними сторонами дисертаційної роботи, доцільно висловити окремі зауваження, які можуть стати предметом подальшої наукової дискусії:

1. Для цілісності висвітлення постаті Опанаса Заливахи доцільно було б залучити фонди такого архівосховища, як Центральний державний архів громадських об'єднань України, де зосереджено значний обсяг документів про національний рух 1960–1980-х рр., зокрема про Опанаса Заливаху.
2. У дисертаційній роботі автор зазначає, що під час дослідження застосовував понятійний принцип з метою перевірки коректності використання термінології (с. 57). Хоча аналіз тексту засвідчує наявність певної термінологічної невпорядкованості у використанні таких понять, як «рух опору», «національно-визвольний рух», «національний рух», «дисидентський рух», «антирадянський рух» тощо, які подаються як синонімічні.

У роботі бракує чітко окресленої типології або ієрархічної моделі співвідношення вказаних понять, що призводить до певної непослідовності у викладі. Зокрема, у «Вступі» (с. 20) автор трактує український національно-визвольний рух як складову дисидентського руху, тоді як в іншому місці (с. 126) зазначає, що дисиденти формували одну з частин українського національного руху. Подібна неузгодженість простежується й у формулюванні наукової новизни (с. 22) та висновків (с. 158), де співвідношення між цими поняттями подається по-різному.

На с. 59–60 автор робить спробу створити типологічний ряд, частково використовуючи схему українського національно-визвольного руху, розроблену Валерієм Островським, однак інтерпретує її як схему дисидентського руху.

У контексті досліджуваної тематики доцільно чіткіше розмежовувати поняття українського національного (національно-визвольного) руху, який у 1960–1980-х рр. виступав продовженням попередніх етапів боротьби за державність та діяльності дисидентів. Специфіка українського руху цього періоду полягала в поєднанні національних і загальногромадянських вимог, а також у відсутності власної державності, що суттєво відрізняло його від

аналогічних процесів у країнах Центрально-Східної Європи та росіян. Для представників цих народів термін дисидент є логічним.

3. Окремо варто звернути увагу на використання терміну «антирадянська опозиція» (с. 31, 47) в контексті розгляду діяльності українського національного руху 1960-1980-х рр., який у науковому дискурсі є дискусійним, з огляду на відсутність інституту легальної опозиції в умовах однопартійної тоталітарної системи, а також окупаційне становище українського народу. У зв'язку з цим більш коректним виглядає застосування термінів, що враховують трансформацію ідейних позицій українських активістів та становище української спільноти.
4. Термінологічна неоднорідність простежується і при характеристиці окремих діячів (с. 104, 136), що свідчить про недостатню усталеність понятійного апарату. У зв'язку з цим доцільним було б чіткіше розмежувати використання понять залежно від контексту.
5. На с. 55–56 автор зазначає, що встановлено специфіку національно-визвольного руху українців на різних етапах у контексті досліджуваної теми. Однак це завдання реалізовано не в повній мірі. Зокрема, викликає запитання включення в один типологічний ряд таких умовних понять, як «шістдесятництво», «сімдесятництво» та «вісімдесятництво», без належного теоретичного обґрунтування та аналізу. При цьому два останні терміни залишаються фактично не розкритими, тоді як поняття «шістдесятництво» визначається як культурний та суспільно-політичний рух (с. 82).
6. Дискусійним є твердження автора про прагнення шістдесятників «демократизувати радянський тоталітарний режим». У такому формулюванні поняття виглядає суперечливим, оскільки тоталітарна система за своєю природою не передбачає можливості демократизації. Більш коректним було б уточнити, що представники цього середовища виступали за демократизацію суспільно-політичного ладу або окремих аспектів радянської системи, особливо на ранньому етапі свого світоглядного становлення.
7. Некоректним видається віднесення О. Заливахи до учасників українського правозахисного руху вже в першій половині 1960-х рр. (с. 126), оскільки на той час правозахисна діяльність ще не сформувалася як форма опору. Її становлення пов'язане насамперед із подіями після хвилі репресій 1965–1972 рр., коли відбувається активізація діяльності, спрямованої на захист прав репресованої інтелігенції, а організовані правозахисні структури виникають з 1970-х рр.
8. У роботі простежується певна узагальненість у використанні поняття «шістдесятники», коли до цього кола (с. 98–99) віднесено осіб, які за віком, світоглядом і діяльністю не цілком відповідають змісту цього феномену. У зв'язку з цим доцільно було б чіткіше розмежувати власне представників шістдесятницького руху та діячів старших або суміжних інтелектуальних середовищ.
9. Окремі формулювання потребують уточнення з позицій історико-політичної коректності. Зокрема, викликає зауваження твердження щодо «захисту національного суверенітету УРСР» адже назва УРСР є колоніальною як і ДНР, ЛНР чи ПНР, ФНР. Також абсолютно не доречно використано поняття «східні воєводства Другої Речі Посполитої» щодо західноукраїнських земель (с. 146).
10. Робота містить окремі фактологічні неточності. Зокрема, на с. 89 М. Хрущов названий генеральним секретарем, хоча офіційно його посада називалася перший

секретар ЦК КПРС; дискусійним є твердження про те, що в 1965 р. відбулася перша хвиля затримання українських дисидентів; на с. 110 потребує уточнення інформація щодо обставин загибелі Василя Бандери. Також у тексті наявні окремі повтори (с. 2 і 4; с. 85 і 88–89) та поодинокі граматичні огріхи (с. 112, 117).

11. Окремі оціночні твердження потребують більшої аргументації. Зокрема, теза про «більш вдосконалений» характер видання «Український вісник» у 1980-х рр. (с. 117) виглядає дискусійною без належного порівняльного аналізу з його попередніми випусками початку 1970-х рр.

Загалом наведені зауваження носять переважно уточнювальний та дискусійний характер і не знижують загальної наукової цінності дисертаційного дослідження, проте їх врахування сприятиме подальшому поглибленню та вдосконаленню роботи.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Загальний висновок.

Дисертаційне дослідження Андрія Володимировича Ципуги за тематикою, обґрунтованістю основних положень і висновків та рівнем оформлення відповідає спеціальності 032 – Історія та археологія та вимогам чинної нормативно-правової бази.

З огляду на це, її автор – **Ципуга Андрій Володимирович** – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки за спеціальністю 032 – Історія та археологія.

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри політичних наук та історії

Київського національного університету

будівництва і архітектури

Василь Деревінський

Підпис проф. Деревінського В. завідувача:

Секретар Вченої ради КНУБА

Желт

Л.В. Климченко

